

SULTAN İLETMİŞ'İN ADI HAKKINDA

HİKMET BAYUR

Üç ciltlik *Hindistan Tarihi*'mizde — Rusya hariç, Avrupa kadar büyük ve hemen daima bir kaç yüz milyon halkla meskûn olmuş bir kıt'anın bir kaç bin yıllık tarihini kapsadığı için — Delhi'de 607—633 Hicri yılları arasında (1210/11—1235/36) Kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmının hükümdarı olmuş olan Sultan İletmiş'in adı dolayısıyla yapılmış tartışmalar üzerinde durmayıp yalnız kendi incelemelerimizin sonucu olarak şu fıkrayı koymuştuk (C. I, s. 277, h. 1):

«Bazı Batı tarihçileri 'İletmiş' adının anlamını bilmedikleri için (Bk. «*Catalogue of the Indian Coins in the British Museum*, c. II, s. XXIX» da bu adın anlamının Ahmet Vefik Paşaca bildirilmesini gösteren fıkralara) bunun Altmış, İyaltmış veya İltutmuş olması gerektiğini ileri sürmüşler ve en çok bu son biçim üzerinde durmuşlardır; hattâ bazıları baştaki 'il' i ülke veya ulus anlamında değil 'el' anlamında sanmışlardır. Hiçbir ana kayıpta: *Tabakat-ı Nâsiri* ve *Tacü'l-Medâir*'de ve bütün eski tarihlerde, paralarda ve anıtlarda İltutmuş biçimi olmayıp hep İletmiş biçimi vardır. Ahmet Vefik Paşa doğru olarak bunun 'iletmek' ten gelebileceğini ileri sürmüştür.»

Bay Fuat Köprülü, *Tarih Dergisi*'nde (C. I, Sayı 2, s. 231-335) «*Türk Onomastique'i hakkında*», başlığını taşıyan makalesinde bu meseleyi ele almak ve bizim kabul ettiğimiz biçimin yanlışlığını ileri sürmekle bize işi açıklamak fırsatını vermiştir. Esasen anlıyoruz ki biz bu açıklamayı sözü geçen eserimizin ilk cildi çıktığı sırada Belleten'de yapmalı imişiz.

Bay Fuat Köprülü'nün makalesinden sonra bu ad hakkındaki incelemelerimizi yeniledik; bir istisna ile hiç bir yerde İltutmuş biçimine rastgelmedik, O istisna da Bay Fuat Köprülü'nün söylediği yerlerde, eski eserlerde veya Kutb Minar'da değil Ecmir'de «Arkai din ka Chonpra», camiinin İngiliz devrinde tamir edilmiş ve kitabesi hiç olmazsa alt üst edilmiş bir minaresindedir. Onun üzerinde sonda duracağız ve bu istisnanın ciddi bir delil sayılmayacağını anlatacağız.

Öyle sanıyoruz ki Bay Fuat Köprülü de İltutmuş biçimini ana kaynak sayılabilecek bir yerde, meselâ bir para veya kitabede

görmemiştir. Eğer görmüş olsaydı onun bir fotoğrafisini makalesine koyardı ve bu fotoğrafı tabiatıyla beş sahifelik yazıdan daha inandırıcı olurdu.

Keza Bay Fuat Köprülü'nün bize karşı delil olarak yazdıklarının biri müstesna, öbürlerinin hiç biri ana kaynağa dayanmamakta olup o, İslâm Ansiklopedisini, Profesör İşvari Prasad'î, Halil Edhem merhumu, Mirza Muhammed Kazvîni'nin 1916'da yayınladığı *Cihagüşây-i Cüveynî*'nin C. II, s. 61'deki haşiyesini işhad etmekle yetinmektedir. Hattâ makalesinin "II. Kitabeler," başlıklı kısmından (S. 234 - 235) öyle anlaşılıyor ki Bay Fuat Köprülü "*Epigraphia Indo-Moslemica*," adlı dergide (1911 - 12) I. Horowitz'in İletmiş hakkındaki yazısını (s. 21 - 34) ve ona bağlı levhaları bizzat görmemiş ve bunlardan *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki yazı ve "*Répertoire chronologique de l'Épigraphie arabe*," adlı eser (C. IX) vasıtasıyla haberdar olmuştur. Bunun bir delili de makalesinin s. 235'deki haşiyesinde Delhi'de Kutb Mimar kitabeleri için Horowitz'deki sahife ve levha numaralarını değil *Répertoire chronologique*'deki numaraları vermesidir. Hattâ s. 235'de "III. Notice," başlığı altında başlıca meskûkât kataloglarını dahî görmediğini yazmaktadır.

Buna göre kendisinin bu tartışmaya *Tabakat-ı Nâsiri*'de bulunan iki beyit müstesna ana kaynak sayılabilecek hiç bir eser ve belgeye baş vurmadan giriştiği anlaşılıyor. Sözü geçen iki beyit ise türlü yazarlarca aynı suretle ele alınmış olmakla birlikte aşağıda göstereceğimiz gibi istenildiği biçimde bir delil teşkil etmez.

Biz bu tarzda tartışmaları doğru bulmuyoruz. Aşağıda bu adın yazılışı hakkında ana kaynak özünde bulunan veya az çok o özde sayılabilecek olan neyi biliyorsak onları sıralayacağız; bunlara gerektilikçe kendi düşüncelerimizi ekliyeceğiz, ancak okurlarımız için bizim düşüncelerimize göre değil, verdiğimiz bilgi ve fotoğrafilere göre hüküm vermek mümkün olacaktır.

Önce Bay Fuat Köprülü'nün mesned olarak gösterdiği yazar ve eserleri, sonra da ana kaynakları anacağız.

I. Bay Fuat Köprülü'nün mesnedleri

a) *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "İttutmuş," makalesi.— Çok değerli yazıları kapsamasına rağmen bu *Ansiklopedi*'de epey yanlış bulun-

duğunu herkes kabul eder ve onu bir ana veya esas kaynak saymayı kimse aklına getirmez. Oradaki yazı ancak yazarın mütaleasıdır. Sözü geçen makalenin imzasız olması da onun bu konuda "autorité," sayılabilecek bir kimse tarafından yazılmadığını ayrıca gösterir.

Meselâ aynı *Ansiklopedi*'de (Fransızca yayımı) "Babur,, un adı "Baber,, diye yazılmıştır ve kurduğu devlete "Büyük Moğol devleti,, denilmektedir. Bunların ikisinin de yanlış olduğunda şüphe yoktur.

İslâm Ansiklopedisi'nin türkçesinde Babur'a ait yazıyı bizzat Bay Fuat Köprülü yazmıştır. Orada başta "Hind-Türk devletinin (Avrupalılarca Büyük Moğol imparatorluğu) kurucusu olan Zahir al-Din Muhammad Babur....,, denilmekle Fransızca kısmı yazan kimsenin iki yanlışlığı birden düzeltilmektedir. Buna göre aynı *Ansiklopedi*'de "İletmiş,, in yanlış olarak "İltutmuş,, diye yazılışını da düzeltmenin caiz olabileceği kabul edilmeli ve karşımıza Tarih Dergisi'nde yapıldığı gibi "... Hind tarihi ile uğraşan tarihçiler ve bilhassa İngiliz tarihçileri arasında türlü türlü münakaşa ve tereddütlere mahal verdikten sonra, nihayet bunun İltutmuş şeklinde okunması hemen umumiyetle kabul edilmiştir,, kabilinden bir hükümlerle çıkararak bizi ilzam etmeğe kalkışılmamalı idi.

Bay Fuat Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*'nin Türkçesinde Babur hakkındaki yazısına şöyle devam eder: "... Zahir al-Din Muhammad Babur, Timur'un oğlu Miranşah'ın oğlu Abū Sa'īd'in oğlu 'Omār Şayh Mirzā'nın büyük oğlu olup....,,

Bunu yazmakla kendisi de bir tarihî yanlış yapmaktadır; çünkü Sultan Ebu Saīd, Miranşah'ın oğlu değil torunudur ve babası Sultan Muhammed Mirza'dır. Bu yön Babur'un kendi Hâtıratı'nda görülür (Rahmeti Arat tercümesi, C. I, s. 6; Haydarâbâd yazması, varak 6b; Kazan basması, s. 8).

Bu yanlış, her tarihçinin yapabileceği yanlışlardan olmakla birlikte ona işaret etmekteki amacımız *İslâm Ansiklopedisi*'nin ne Türkçe ne de Fransızcasının esaslı bir mesned diye ortaya çıkarılamıyacağını bir tek mısıl ile göstermektir.

b) *Profesör İşvari Prasad ve eserleri.* — Bu profesör, İletmiş'e İltutmuş dediği gibi Bay Fuat Köprülü'nün andığı eserinde¹

¹ L'Inde du VII ème au XVI ème siècle. Paris 1930, s. 215 v. d.

Kalaç'a Khilji der. "A Short History of Muslim Rule in India., adlı eserinde² de meselâ Babur'a "Babar,, der (S. 293 v. s.). Bu sahifedeki metinde onun ana ve babası hakkında doğru bilgi verdikten sonra aynı sahifedeki haşiyede esaslı bir yanlışı kapsayan şu bilgileri sıralar :

"Babar bir Mughal değildi. O bir Chaghatai (Çağatay) Türk olup baba tarafından Chingiz Han (Çingiz) soyundandı. Annesi Orta Asya'nın bir Moğol veya Mughal şefi olan Yunus Han'ın kızı idi. Hindistan'ın Mughal denilen imparatorları gerçekten Türk idiler.,,

Aynı Profesör yukarda andığımız İngilizce eserinde (s. 681) *Meâsir-i Âlemgîri*'deki bir parçayı eksik naklederek yayınlamış ve I. Âlemgir'in mabed yıkma fermanını bu pâdişahın durup dururken Hindûluğa tezavüzkâr bir durum aldığını zannettirecek biçime sokmak için onun yalnız son kısmını koymuştur. Onun bu hareketini Hindistan Tarihimizin C. II, s. 268 - 269 'unda belirtmiştik.

c) *Halil Edhem merhum.* — Bu arkadaşımız, Hindistan ve bu arada İletmiş üzerinde ayrıca bir incelemede bulunmuş ve bu adı neden İltutmuş olarak kabul ettiğini açıklamış değildir. O, Batıda hasıl olmuş çoğunluk cereyanına uyararak bu sultanın adını İltutmuş diye yazmıştır.

ç) *Mirza Muhammed Kazvîni'nin yayınlamış olduğu Cüveynî'nin Tarih-i Cihan-güşây adlı eserindeki hâşiye* — Yazar bu eseri 1916'da yayınlamıştır. Mirza Muhammed Kazvîni ayrıca Hindistan tarihiyle uğraşmış bir kimse olmayıp bu mesele hakkında da C. II, s. 61, haşiye 4'de verdiği bilgilerin ancak *Cihangüşây*'in görmüş olduğu türlü yazma nüshalarında bulunan yazış tarzları hakkındaki müşahedesine ait kısmı bir değer taşır. Müşahedeleri şudur :

(آ) diye işaretlediği yazmada " lam ,, dan sonra iki diş, fakat yalnız biri üzerinde iki nokta bulunarak التمش diye yazılıdır.

ج ve ا diye işaretlediği yazmalarda التمش ve ب diye işaretlediği yazmada ايتمش diye yazılıdır.

Tarih-i Cihangüşây Hindistan dışında yazılmış bir eser olmakla birlikte bu dört yazmadaki müşhadeden kesin olarak İltutmuş biçiminin doğruluğuna hükmetmek imkânı yoktur. Bu biçim

² Allahâbâd, 1930.

bu dört nüshanın hiç birinde yoktur; üçünde açıktan açığa tek "t,, ile İletmiş biçimi bulunup bir tanesinde bir veya iki "te,, bulunduğu hususunda tartışılabilir.

Bu müşahedesinden sonra yazar "İltutmuş,, biçiminin doğruluğuna şüphe olmadığını söylemekte ve Bay Fuat Köprülü'nün yazısında da anılan Tabakat-ı Nâsiri'nin iki beytini anarak ondan, daha sonra göstereceğimiz gibi, yanlış hüküm çıkarmaktadır.

M. M. Kazvîni'nin yine Hindistan dışında yazılmış olan İbnü'l-Esîr'de bulunan الترمش biçimini istediği gibi anlamaya kalkışması üzerinde ayrıca durmaya değmez. Keza aynı yazarın "Tabakat-ı Nâsiri'nin eski nüshalarının çoğunda,, ve diğer eserlerde İltutmuş biçimi olduğu iddiasını kendisi hangi yazmalardan ve eserlerden bahsettiğini açıklamadığı için bir tartışma konusu yapmayacağız. Esasen Kazvîni bu konuyu ârızî olarak ele almıştır.

d) "*Répertoire chronologique de l'Épigraphie arabe,, adlı eser—. Bu eserde kitabelerin fotoğrafı, aynen kopyesi veya her hangi bir usul ile alınmış şekilleri yoktur. Eseri yazarlar başka eserlerden metinleri almış, onları matbaa harfleriyle arapca tekrarlamış ve altına fransızca tercümelere koymuşlardır.*

Bu bakımdan bu eser de ana kaynak sayılamaz. Yazarların İltutmuş biçimine bir fıkri sabitle bağlı olduklarını göstermek için C. XI, cüz 2, s. 211'de 4320 sayı altında bulunan Gangarapur'daki bir cami kitabesinin arapçasını ve fransızcaya tercümesini gösteren bir fotoğrafıyı bu yazımıza koyduk (Resim I.). Arap harfleriyle olan metinde İletmiş diye yazılı olduğu halde yazarlar bunun önüne (sic) tabirini koyduktan sonra Fransızcasında "İltutmuş,, demişlerdir.

Keza aynı eserde C XI, cüz 1, s. 30, sayı 4047'de Malikpur'da Sultan Gari'nin türbesinin kapısında bulunan kitabe üzerinde İletmiş'in adını Arap harfleriyle ايلتمش diye nakletmişlerdir. Halbuki Horowitz aynı kitabede bu ismi (s. 23, levha XVI-1) ايلتمش diye naklede.

Yine bu *Répertoire chronologique*, Kutb Minar'ın dördüncü katındaki kitabede İletmiş'in adını (c. XI, cüz 1, s. 70, s. 4104) Arap harfleriyle ايلتمش diye nakletmektedir. Halbuki Horowitz burada da (s. 28, levha II) yine Arap harfleriyle ايلتمش diye yazmıştır.

e) "Epigraphia Indo-Moslemica 1911—12,,de bulunan Horowitz'in gazısı. — Bu yazıda İletmiş'in adı 13 yerde geçmektedir, bunlar, Arap rakkamları sayfeleri ve Romen rakkamları fotoğrafleri kapsayan levhaları göstermek üzere şunlardır:

3-XXI, 22-XXIX, 23-XXVIII, 23-XVI, 25-XVIII, 26-VI, 26-V, 27-VII, 28-II, 28-XIX, 29-XVII, 29-XXVI, 30-XXIII.

Başta söylediğimiz gibi bir istisna ile bunların hiç birisinde İltutmuş (إلتتمش، التمش) yani "lam,, ve "mim,, harfleri arasında iki "te,,nin iki dişini ve ikişerden dört noktasını kapsayan bir biçim yoktur.

Bazan hiç nokta bulunmaz, bulunursa da yalnız tek "te,, ye tekabül eden iki nokta bulunur.

Dişlere gelince bazen tek diş vardır, bazen "mim,,in başından önce veya onun üstünde diş sayılabilecek bir çıkıntı bulunur, bazen de iki diş vardır.

Yukarda saydığımız fotoğraflardan ancak şu sekizi doğrudan doğruya veya pertevsizin yardımıyla okunabilecek durumdadır. XXI, XXVIII, XXIX, XVIII, VI-1, XIX, XVII, XXVI. Öbürlerin fotoğrafleri okunamayacak kadar ufaktır veya gölgeye gelmiştir.

Horowitz kitabelerden yalnız ikisini, XXVIII ve XVI numaralı levhalarda bulunanları, metnine arap harfleriyle naklederken İletmiş (إلتتمش، öbürlerini ise İltutmuş (إلتتمش diye nakletmiştir, fakat bunların her iki türüsünü de İngilizceye çevirirken İltutmuş biçimine kalbetmiştir.

V numaralı levhadaki adı (ki fotoğrafının ufaklığı dolayısıyla okumak kabil değildir) Horowitz Arap harfleriyle naklederken İltutmuş (إلتتمش) diye nakletmiş olmakla birlikte aynı yerde bu kitabenin Seyyid Ahmed tarafından الزاهر kelimesi müstesna tamamıyla doğru okunmuş olduğunu söylemektedir. Halbuki Seyyid Ahmed'in *Âsârü's-Sanâdid*'inde (Ketebeha, s. 34, satır 1 sonu) pek açık olarak İletmiş biçimi vardır (bk. resim II) ve Seyyid Ahmed'in kendisi de bunu s. 83'de İletmiş diye okumaktadır.

Bu tezatlara işaret etmeyi lüzumlu gördük.

Horowitz'in Kutb Minar hakkında dört levhada verdiği fotoğraflardan ancak bir tanesi (Levha VI) okunabilecek büyüklük ve biçimdedir. Öbürlerini okumak imkânı yoktur.

f) *Ahmed Vefik Paşa meselesi*: Bay Fuat Köprülü makalesinin sonunda bizim hakkımızda: "Bütün bunlardan sonra tarihf

ve filolojik izahları hemen umumiyetle ciddi bir mahiyet arz-etmeyen Ahmed Vefik Paşa'nın hiç bir delile dayanmayan indî mülâhazasına uyarak bu ismi İletmiş şeklinde okumanın manasızlığı kendiliğinden anlaşılır sanırım, demektedir.

Biz hiç bir yerde Vefik Paşa'nın tarihi ve filolojik izahlarına uyarak İletmiş biçiminin doğruluğu üzerinde durmadık. Yalnız onun da kendisine gösterilmiş olan التمش ve ايلتمش biçimindeki yazıların İletmiş olduğunu ifade ettiğini ve bunun manasını vermiş olduğunu söyledik. Esasen bu işte tarihi-filolojik izaha lüzum olmayıp gözönünde bulunan yazıları okumak meselesi vardır.

II. Ana kaynaklar

Bu konuya girmeden önce iki yöne işaret edeceğiz.

İletmiş adının Arap harfleriyle yazılış biçimlerinden "elif," ile "lam," arasında "ye,"li ايلتمش ve bazan ايلتميش ile, "ye," siz التمش aynı şeyi ifade eder. Birinci asıl yazılışıdır; ancak Türk ad ve kelimeleri Arap harfleriyle yazılırken çok kere vuayeller hazf edilir, bu yüzden ايلتمش adı التمش diye de yazılmıştır.

Dikkati çekmek istediğimiz ikinci yön İletmiş adının sözü geçen kimsenin saltanat sanı değil, henüz bir kul iken taşıdığı ad olmasıdır. Onun saltanat sanları Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn ve Şemsü'l-hak ve'd-dîn'dir. Buna göre bir hükümdara İltutmuş adı daha çok yararlı yolunda yürütülen mantık yerinde değildir ve bu işde mantığa müşahededen üstün bir yer vermek gerekirse bir kul'a İltutmuş'dan çok İletmiş adı yakışır demek daha doğru olur.

Bu iki yönü belirttikten sonra ana kaynakların incelenmesine geçelim.

Yazımızın bu kısmını dörde ayıracağız: A) Yazma eserler ve onlara dayanılarak yapılmış yayınlar; B) Tabakat-ı Nâsiri'de bulunan iki beyit; C) Paralar; D) Kitabeler.

A. Yazma eserler ve onlara dayanılarak yapılmış yayınlar

İletmiş devrinde veya onun ölümünden az sonra onun çağdaşları tarafından yazılmış olan aşağıda ilk olarak göreceğimiz beş eserin bugün elde bulunan yazma nüshalarının hiç biri için XIII. yüzyılda istinsah edilmiş olduğu iddiası ileri sürülemez.

Keza daha sonraları yazılmış olup İletmiş'i anan eserlerden bugün elde bulunan yazmaların dahi yazarların zamanında istinsah edilmiş olduğu iddia edilemez.

Buna göre yazmalar teker teker ele alınınca ana kaynak mahiyetini taşıyamazlar.

Ancak onların bütünü veya hemen hemen bütünü aynı şeyi ihtiva ederse bu yön her halde bir mana taşır ve az çok bir delil sayılabilir.

Elde mevcut yazmaların bütün veya hemen hemen bütününde İletmiş adı "lam," ile "mim," arasında tek diş ve onun üzerinde iki nokta bulunarak yazılmaktadır. Nadiren iki diş bulunsa da bunlardan yalnız birisi üzerinde iki nokta bulunur. Yukarda dediğimiz gibi bu ittifak ve birkaç yüz yıl boyunca Hindistan'da İletmiş adının ايلتمش veya التمش biçiminde yazılmış olması her halde hiç nazara alınmayacak bir olay sayılamaz.

İngiliz tarihçileri dahi başlangıçta bu kelimeyi manalandırmaya fazla önem vermeden, buldukları yazmaları olduğu gibi yayınlamaya ve tercümelerinde bu adı gördükleri gibi lâtin harfleriyle yazmağa koyulmuşlardır.

Bunun yapıldığı XIX. ve XX. yüzyıllarda Hindistan'da Türkçe hemen hiç bilinmeyen bir dil idi. Hindistan'ın İngilizlerce fethinden sonra yukardaki biçimleri okumak isteyen tarihçiler Altmaş, Altmış, Altamış, İyaltmış, İyaltamış gibi telaffuzlar ortaya atmışlardır. Bunu yapanlar müşahede ettikleri bir biçimi latin harfleriyle İngilizce yazmaya çalışmışlar ve bu işte yalnız müşahedeye dayanmışlardır. Bunun bir faydası okuyucu ve inceleyiciye araya bir türlü müfessir girmeden bizatihi bir fikir edinmek imkânını vermesidir.

Yukarda andığımız İngilizce yazılarda "y," harfi bulununca ايلتمش ve bulunmayınca التمش biçimi hatıra gelir. Şayet İngilizcede iki "t," varsa o vakit yazmada ايلتمش veya التمش biçiminin bulunduğu hükmedilebilir.

Eğer yukarda andığımız devirlerde Hindistan üzerinde çalışmış olan tarihçiler Türkçe bilselerdi ve daha başlangıçta dilimizde oldukça unutulmuş bir kelime olan "iletmek," masdarını kendilerine ifade edecek güvenilir birine rastlasalardı ايلتمش ve التمش biçimlerinin çokluğu, hatta ittifakı karşısında, bunun "İletmek,"'den "İletmiş," olduğuna derhal hükmederlerdi. Böyle olmadı-

ğından tereddüt içinde kalmışlar ve bazı eser, para ve kitabede "lam,, ile "mim,, arasında iki diş olmasından ve hiç veya hemen hiç bir yerde iki "te,, için gereken dört noktaya rastgelmemiş olmalarına rağmen mana bakımından daha çok yayık olan "İl tutmuş,, a rağbet etmişlerdir. Bilâhara, her halde kendisine gösterilen suretler üzerine kelimenin İletmiş olabileceği Ahmet Vefik Paşa tarafından söylenildiği vakit İltutmuş kelimesi "tutmuş,, bulunuyordu. Bu kelimenin bir hükümdara daha çok yakışması da bu "tutma,, da müessir olmuştur. Halbuki bu adın onun henüz kul iken taşıdığı ad olduğunu yukarıda yazdık.

Hindistan'da yazılıp İletmiş'i anan tarihleri aşağıda sayıyoruz. Bu ülkede yaptığımız uzun geziler sırasında gerek Kalküta'daki "Asiatic Society of Bengale,,in kütüphânesinde, gerekse türlü büyük kütüphânelerde ve ünlü koleksiyonlarda bulunan bir çok yazma bize gösterilmiştir. Ancak sadece görmüş veya pek az karıştırmış olduğumuz bu eserler üzerinde, onların birinde ايلتمش biçimine rastgelmiş olmamıza rağmen şahsî müşahedemiz üzerine muhakeme yürütmeyip mevcut yayınlara dayanacağız.

1 - a) *Tabakat-ı Nâsiri*. — Bu eserin yazarı Minhac ü'd-din, İletmiş'in çağdaşı olup hizmetinde bulunmuştur. Eser Farsca olarak 1864'de Lee tarafından yayınlanmıştır. Türlü yazmalara bakan yayıncı, müşahedesine dayanarak ايلتمش (İletmiş) biçimini seçmiştir.

1 - b) *Tabakat-ı Nâsiri*'nin İngilizcesi 1881'de Raverty tarafından, eserin kendisinden uzun haşiyelerle yayınlanmıştır. Raverty bu esere ait ne yazılmışsa ve keza bu eserde anılan olaylar hakkında başka eserlerde ne gibi bilgiler varsa tenkidî surette ele almış ve haşiyelere koymuştur. Bu yazar *Tabakat-ı Nâsiri*'nin pek çok yazmasını görmüştür ve bir çoğuna da maliktir.

Kendisi tercümede Arap harfleriyle ايلتمش biçimine tekabül eden l-yal-timish biçimini kullanmakta ve bu ad hakkındaki haşiyede şunu demektedir (C. I, s. 597, h. 4):

"Metnin bir kaç nüshasında ve bazı başka tarihçilerde ايلتمش l-yal-timish; bazı eserlerde de ايلتمش l-yal-timish şeklinde yazılıdır. Fakat bizim yukarıda yazdığımız biçimin doğru biçim olduğu anlaşılıyor. Elimdeki en eski yazmada hareke vardır.,,

İngilizce "sh,, bizde "ş,, nin karşılığıdır.

Bundan anlaşılın şudur ki Raverty'nin gördüğü *Tabakat-ı Nâsirî* yazmalarında İletmiş biçimi, yani tek "te,, li biçim vardır; o adını vermediği bazı eserlerde İltutmuş biçimini görmüş, fakat bu, *Tabakat-ı Nâsirî* yazmalarından gayri eserlerde bulunmakta imiş. *Tabakat-ı Nâsirî* yazmalarına dayanan kanaati ise kendisinin tercüme metninde biteviye kullandığı İletmiş biçiminin doğru olduğudur. Türkçe bilmeyen yazar, I-yal-tmiş diye okuduğu İletmiş'e türlü yanlış manalar vermektedir. Ancak *Tabakat-ı Nâsirî* yazmaları bakımından önemli olan yön onlarda hep tek "te,, li biçimin bulunduğu, bunlardan en çoğunu görmüş olan ve bu eserin müte-hassısı sayılan Raverty tarafından ifade edilmiş olmasıdır³.

2) *Tâcü'l-Meâsir*. —Yazar Hasan Nizâmî, İletmiş'in çağdaşdır. Bu eserden bazı parçaları İngilizceye çevirmiş olan Elliot ve Dowson İletmiş'in adını "Altamış,, diye naklederler. Bu, arap harfleriyle التمش biçiminin karşılığıdır (*The History of India as told by its own Historians*, C. II, Londra 1869; S. 237).

3) *Âdâbü'l-Mülük ve Kifayetü'l-Memlûk*⁴. — Yazar daha çok Fahrü'd-dîn Mübarekşah diye ünlü olan Muhammed b. Mansur b. Sâid b. Ebu'l-Ferec Kureyşî⁵ olup "Fahr-i Müdebbir,, ünvanını da taşır. Eser İletmiş'e sunulmuştur.

Bu eserden iki yazma mevcuttur. Biri Londra'da Hindistan Bakanlığı kütüphanesinde bulunur ve H. Ethé tarafından *Catalogue of Persians manuscripts in the Librory of the India Office*, Vol. I (Oxford 1903), st. 1493, nr. 2767'de anılır. Aynı derecede mükemmel olmayan başka bir nüsha da Britiş Muzeum'da bulunur (*Rieu Kataloğu*, C. II, s. 487)⁶.

³ Bay Fuad Köprülü makalesinin s. 222, başıye l'inde Hârizmşah Celâlü'd-dîn Mengübirdi (Mengüverdi) nin adının imlâ ve okunması hakkında, Orta Asya tarihiyle pek az ilgisi bulunan ve Türkçe bilmeyen H. G. Raverty'nin şahadetini kabul ve zikrettiği halde *Tabakat-ı Nâsirî*'nin ve Hindistan tarihinin ayrıca uzmanı olan bu kimsenin İletmiş hakkındaki şahadet ve kanaatini nazarı itibare almaması ve onu hiç anmaması hayretimizi mucip olmuştur. B. F. Köprülü onun şahadeti yerine bu işle pek az veya hiç ilgisi olmamış kimselerin şahadet ve kanaatlerini sıralamaktadır.

⁴ آداب الملوك وكفاية المملوك

⁵ محمد بن منصور بن سعيد بن ابوالفرج قریشی. Ünvanı مدير , bazan مدير yerine مدير (Müdür) diye okunmuştur. Genel olarak فخرالدين مبارکشاه diye anılır.

⁶ Eserin bir kısmı hatırlıyamadığımız bir tarihte Muhammed Şefî^c tarafından Oriental College Magasin ve oradan naklen Kâbil mecmuasında yayınlan-

Resim II'de İletmiş adının bu eserde nasıl yazılmış olduğu görülür. ايلتمش (İletmiş) biçimindedir (Vrk.4 a, satır 7).

Arap harfleriyle ايلتمش diye yazılmış olan bu adı H. Ethé ve ona uyan Claude Cahen, Latin harfleriyle İltamish diye yazmaktadırlar. Bu yazarların iyi Türkçe bilmedikleri anlaşılmaktadır. Daha önce de dediğimiz gibi İngilizcede "sh,, bizim "ş,, mizin karşılığıdır.

Eserin 51 yaprağı hükûmet işlerine ve 85 yaprağı da savaş işlerine ait usûllerden ve silâhlardan bahseder.

4) *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât* ⁷.— Bu eserin yazarı Sedid'ül-Mille ve'd-dîn Muhammedü'l-Avfi ⁸ aslen Buharalı olup 1200 ile 1220 yılları arasında Türkistan ve Horasan'da türlü hükümdarlar nezdinde ve maiyetinde bulunmuştur. Bu ülkeler Cengiz'in eline düşmeden az önce o Hindistan'a gelip Sind'in Türk hükümdarı Nâsirü'd-dîn Kabaça'nın hizmetine girer ve Gücerat'ta onun kadısı olur. Kabaça yenilmiş olarak öldükten sonra (1228) Avfi onu yenen İletmiş'in maiyetine geçer. Eser, yazar İletmiş'in maiyetinde iken bitirilmiştir.

Eser yirmi beşer "bab,, lık dört kısma ayrılmıştır ⁹.

Bu eserin birçok yazma nüshası bulunduğu anlaşılıyor. Üç kere de Türkçe'ye çevrilmiştir. İstanbul kütüphanelerinde bulunan farsca yazma nüshaların incelenmesini bir arkadaşımızdan rica ettik ve kendisinden şu bilgileri aldık :

Beyazıt Umumi Kütüphânesinde, Nr. 5021 'deki nushada vrk. 2 a 'da : ايلتمش ابوالمظفر diye yazılı olup sonradan üzerine surh ile harekelenmiş olarak ايلتمش diye bir ilâve yapılmıştır.

miştir. Şam Fransız Enstitü'sünün Bulletin d'Etudes Orientales'inde (Tome XII, Années 1946—1948; Beyrut 1948) bunun hakkında «Les armes chez les Ghurides» başlığı altında Claude Cahen'in bir incelemesi (s. 160 - 163) çıkmıştır.

⁷ جوامع الحكايات و لواعم الروايات

⁸ سيد الملة و الدين محمد العوفي Yazar ve eser hakkında E. J. W. Gibb Memorial New Series meyanında (vol. VIII) Haydarâbâd'da Osmanîye Üniversitesi profesörlerinden Muhammed Nizâmü'd dîn tarafından yazılmış «Introduction to the Jawâmi'ü'l-Hikâyât wa Lawâmi'ü'r-Rivâyât» adlı esaslı bir inceleme çıkmıştır (London 1929). Yazar İngilizce metinde İltutmush biçimini kullanır.

⁹ Birinci kısım مآثر ملوك و تواريخ و اوليا و انبيا و اوليا و تقدس و ذكر انبيا و اوليا

İkinci kısım سير مرضيه و سير حميده و بيان اخلاق حميده

Üçüncü kısım در بيان اخلاق مزمومه

Dördüncü kısım در بيان احوال صادر و عجایب بحار و بلاد و طبایع حیوانات

Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3272 'de bulunan nushada vrk. 1 b 'de *ابوالمظفر ايلتمش* diye yazılı olup aynı yerde 3273 'deki nushada bu ad hiç yoktur. Ayasofya'da Nr. 3168'de bu eser bulunmakta ise de eksik ve başka bir tertipte olup onda "İletmiş," adı geçmemektedir. Fatih Ktp. Nr. 4309, vrk. 2a, st. 6'da *ابوالمظفر ايلتمش* diye yazılıdır; noktasız bir "te," dişi oluşuna göre burada iletmiş biçimi bulunduğu üzerinde tartışmaya mahal yoktur. Yine Fatih'de Nr. 3310 vrk. 2 a, satır 9'da *ابوالمظفر ايلتمش* diye yazılıdır.

Bundan anlaşılan şudur ki İstanbul kütüphanelerinde bulunan altı farsca yazma nüshadan ikisinde İletmiş'in adı bulunmamakta, öbür dördünde *ايلتمش* biçimi görülmektedir; ancak bunların birinde bu ad üzerinde kırmızı kalemle *ايلتمش* diye ilâve yapılmıştır. Hiçbir yazmanın aslında İltutmuş biçimi yoktur.

5) Hindistan dışında yazılmış olmakla birlikte yazarın İletmiş'in çağdaşı olması ve onunla çok münasebeti bulunmuş olan Celâlü'd-Mengüberti'nin münşisi bulunması dolayısıyla Muhammed Nesevî'nin "*Sîretü's-Sultan Celâli'd-dîn Mengüberti*," adlı eserinin yazmaları da konumuz bakımından önem arzeder. Bâhusus ki Bay Fuat Köprülü, İslâm Ansiklopedisine yazdığı "*Hârizmşah-Hârizmşahlar*," bahsinde bu eser hakkında şunları demektedir (s. 293, Sütun 2):

"Bu eserin, yine aynı asra ait farsca bir tercümesinin kendisinde bulunduğunu söyleyen Mükrimin Halil Yınanç (bk. mad. *Calâl Al-Dîn Hârizmşâh*), maalesef bu nüshaya ait bir malûmat vermemektedir; yalnız arapça nüshanın yanlışlıklarla dolu olduğunu söyleyen M. H. Yınanç'a mukabil, bu husustaki selâhiyeti umumiyetle malûm olan Mirza Muhammed Kazvîni, bilâkis çok mükemmel ve sihatli olduğunu ifade etmektedir."

Buna göre M. M. Kazvîni'ye hak veren Bay F. Köprülü'nün bu eserdeki adların yazılış biçiminin doğruluğunu kabul etmesi gerekir.

M. M. Kazvîni ise Cihangüşây yazmalarındaki sarahate rağmen yukarda anmış olduğumuz haşiyesinde İltutmuş biçimini kabul etmekteydi. Onun *Sîret ü's-Sultan Celâlü'd-dîn Mengüberti*'nin doğruluğunu tasdik edişine ve bu eser İletmiş'in adı bakımından ihticaca salih oluşuna göre Kazvîni'nin de İletmiş biçiminin doğruluğunu az çok kabul etmesi gerekir.

Orada (*Sîret*'de) arapça metinde (Houdas yayını, Paris 1891) s. 90 ve 217'de *ايلتمش* (İletmiş) biçimi vardır. Profesör Houdas haşiyelerde

“ye,, ve “te,, nin noktasız olduklarını ve tek “te,, dişi bulunduğunu belirtmektedir. Kendisi Arapça metinde bunu ايلتمش (İletmiş) diye yazmakta ve Fransızcaya tercüme ederken “İltoumisch,, demektedir.

Yukarda anılan beş eser de İletmiş'in çağdaşları tarafından yazılmıştır.

6) *Tarih-i Mübarekşahi*. — Yazar Yahya b. Ahmed b. Abdullah, eserini Delhi'de hükümdarlık etmiş olan Seyyid hânedarından Mübarekşah devrinde (1421—1434) yani İletmiş'den iki yüz yıl kadar sonra yazmıştır. Eserin farsca metni 1931 'de Kalküta'da Şemsü'l-Ulemâ M. Hidayet Hüseyin Han Bahadur tarafından yayınlanmıştır. Yayınlayıcı türlü yazmalar arasında farklar olunca buna haşiyelerde işaret etmekte ise de İletmiş için böyle bir işaretle bulunmamaktadır. Bundan hiç bir yazmada İltutmuş biçiminin olmadığına hükmedilebilir. Yayınlamada kâh التمش ve kâh ايلتمش biçimleri görünür. Eğer yayınlayıcı bir yazmada İltutmuş biçimini görseydi haşiyede bunu herhalde belirtirdi.

7) *Vakayî*. — Babur'un hâtıratını kapsayan bu eserde (Haydarâbâd yazması, yaprak 341 b ve 342 a), 935 hicri (1528—1529) yılına ait vak'alar arasında Babur, gezdiği İletmiş devrinden kalma iki anıtı anar ve her defa İletmiş (ايلتمش) diye yazar. İkinci anıta Gvalyor civarında bir bendin üzerinde “Sultan Şemsü'd-dîn İletmiş'in adını bir taşa kazmışlar,, der. Babur'un bu adı duvarda yazılı gördüğü gibi naklettiğini kabul etmek en doğrusudur¹⁰. Esasen o, hâtıratında bu gibi teferruatı kaydettiği vakit bunu günü gününe yapar. Her hangi bir sebeple uzun bir devre boyunca hâtırat yazamayacak olursa ancak genel ve önemli olayları yazar. Buna göre duvarda İltutmuş biçimini değil İletmiş biçimini görmüş olduğuna hükmetmek gerekir.

8) *Müntehabü't-tevarih*. — Yazar Hoca Abdülkadir Badaunî, Ekber devri (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) yazarlarından. Eserin ilk cildini İngilizceye çeviren Ranking (s. 88, haşiyeye 3) A ve B diye adlandırdığı yazmalarda ايلتمش ve kendisinin kullandığı yazmada التمش biçimi bulunduğunu bildirir¹¹.

¹⁰ Bay Rahmeti Arat çevirmesinde bu ad İltutmuş diye nakledilmiş ise de biz ona kaynak teşkil eden Haydarâbâd yazmasındaki yazışı yukarı koymayı daha doğru bulduk. Kazan basma nüshasında bu ad yoktur.

¹¹ Prof. Mükrimin Halil Yınanç'da, Şeyh-ül-İslâm Ârif Hikmet Bey kütüphâ-

9) *Tabakat-ı Ekberî.* — Yazar Hoca Nizâmü'd-dîn Ahmed, Ekber devri yazarlarından. Eseri 1911'de İngilizceye çevirip yayınlayan B. De üç yazma ile bir litografik nüshadan faydalandığını bildirir. İletmiş bahsinde (s. 62, haşiye 1) التمش biçimine التمش biçimini tercih eylediğini söyler; çünkü bu kelimenin Türkçe telaffuzu ne olursa olsun Farsca tarihçilerin التمش teâlfuzunu kullandıklarını yazar ve İngilizce de التمش, i Altamsh diye nakleder. Buradan anlaşılan yön onun kullandığı yazmalarda İltutmuş biçimine rastlamamış olduğudur. Olsaydı onu da her halde anardı.

10) *Gülşen-i İbrahîmî, Tarih-i Firişte.* — Yazar, Molla Ebû'l-Kasım Hindûşah Firişte dahi Ekber devri yazarlarından. Hep İletmiş (التمش) biçimini kullanır (Laknov taşbasması, C. I, s. 64 v.s.).

Yukarda andığımız eserlerden 2, 3, 4 ve 10 sayılarıyla andıklarımızdan başkaları "Asiatic Society of Bengal," yayınlarındandır.

Daha önce de dedik; bütün bunlar teker teker alınınca kesin birer delil değildir. Ancak hiç bir yerde İltutmuş biçiminin görülmemesi ve hep التمش veya ايلتمش — ki yukarda demiş olduğumuz gibi ikisi de aynı şeydir — biçimlerinden birinin görülmesi Hint tarihçilerinin tâ baştan bu hükümdarı İletmiş diye tanıdıklarını anlatır. Eldeki yazmaların muahhar olması bu muhakemeyi za'fa uğratmakla birlikte bu ittifak her halde bir mana ifade eder. O da İletmiş biçiminin doğru olduğudur. Bâhusus ki yukarda andığımız on eserin yazıldıkları üç yüz yıllık devirde Hindistan'da Türk dili hükümdarların ve hâkim sınıfın dili idi ve İletmiş biçimi yanlış olsaydı bu kadar müstekar surette yaşayamazdı.

B. Tabakat-ı Nâsîrî'de bulunan iki beyit

Bu iki beyit bir kaç yazar tarafından doğru adın İltutmuş olduğunu ispat için kullanılmıştır. Bunlar arasında yukarda da sözû geçmiş olan Tarih-i Cihangüşây yayıncısı Mirza Muhammed b. Abdi'l-Vahhab Kazvîni'nin 1916 da ¹², Sir Denisson Ross'un, Bay Fuat Köprülüce anılmayan 1930—32 de ¹³ ve Bay Fuat Köprülü'nün 1950'deki yazılarını gördük.

nesi için 1271 de istinsah edilmiş bir nüsha vardır. Orada التمش biçimi bulunur (Hâtıra olarak kaydedilmiştir).

¹² Tarih-i Cihangüşây, C II, s. 61, haşiye 4.

¹³ Bulletin of the School of Oriental Studies, London Institution, Vol. VI (1930—32), s. 1101 - 1102.

Beyitlerin birincisi İletmiş'in oğlu ve haleflerinden Behram Şah için yazılmış bir kasidede bulunur ve şöyledir ¹⁴.

اكر سلطانى هنداست ارث دوده شمسى
محمدالله ز فرزندان توى الشمس تانى

İkincisi İletmiş soyundan son hükümdar olup Tabakat-ı Nâsiri kendisine sunulmuş olan Nâsir ü'd-dîn Mahmud Şah için söylenilmiştir ve şöyledir ¹⁵.

آن شهنشاهی که حاتم بذل و رستم کوشش است
ناصر دنیا و دین محمود ابن الشمس است

Bu iki beyitten İltutmuş okuyuşunun doğru olacağı hükmünü çıkaran yukarda sözü geçen üç yazardan birincisi olan M. Kazvinî burada İletmiş yerine İltutmuş kelimesini koymakta, bu biçimi hangi yazmada gördüğünü açıklamıyarak metinde gerçekten İltutmuş bulunduğu duygusunu uyandırmaya çalışmaktadır. Bu tarzın doğru olmadığını herkes kabul eder sanırız.

Sir Denison Ross ise bu iki beyti "Asiatic Society of Bengal," in yukarda "1-a," diye sıraladığımız nüshasından alıp vezni doğrulamak amacıyla orada bulunan İletmiş yerine İltutmuş koyduğunu itiraf etmektedir.

Bay Fuad Köprülü bu iki beyti aynı nüshadan olduğu gibi, yani İletmiş biçimini muhafaza ederek alır ve vezin icabı bunun İltutmuş biçimine sokulması gerektiğini söyler.

Bu üç yazarın iddiaları bir noktada doğrudur, o da الشمس biçiminin muhafaza edildiği, yani "elif," ile "lam," arasında bir "ye," veya birinci "te," nin yanına ikinci "te," eklenilmediği takdirde veznin bozuk olduğudur.

Ancak şurası da aynı derecede doğrudur ki bu iki düzeltmeden hangi birisi yapılırsa vezin düzelmiş olur.

Yani metinde الشمس biçiminde yazılmış olan bu adı ایتمش veya الشمس biçiminde yazarsak vezin her iki şıkda da düzelir. Buna göre

¹⁴ Kalküta farsca basımı, s. 191.

Eğer Hind sultanlığı Şemsî hânedanının mirası ise Allah'a hamdolsun, onun oğulları arasında ikinci İletmiş senasın.

¹⁵ Aynı eser, s. 202:

O Şahinşah — ki Hâtem gibi ihsan edici ve Rüstem gibi gayret göstericidir — dünya ve dinin yardımcısı İletmiş oğlu Mahmud'tur.

bu beyitleri, adın İltutmuş olduğuna delil diye göstermek isteyenler التمش biçimini ایتمش biçimine neden tercih ettiklerini söylemek mecburiyetindedirler; bu yapılmadıkça iddiaları indî kalmaya mahkûmdur.

Biz metindeki التمش biçimini ایتمش biçimini de düzeltmenin doğru olduğuna inanıyoruz. Bu inancımız yalnız türlü eser, para ve kitabelerden çıkan hükme dayanmamaktadır. Yukarda da hatırlatmış olduğumuz gibi Türk adları Arap harfleriyle yazılırken vuayeller çok kere terk olunur ve bu bir yanlış sayılmaz; halbuki konuların terki caiz olmayıp açık bir yanlıştır. Buna göre müstensihin “elif” den sonra gelen “ye” vuayelini yazmamış olması ikinci “te”yi yazmamış olmasından daha önce akla gelmelidir ve vezni doğrulamak için التمش kelimesi ایتمش biçiminde değil ایتمش biçiminde düzeltilmelidir.

C. Paralar

Bilindiği gibi paralar üzerinde çok titiz olmak gerekir, çünkü sahte antika para çok dolaşır. Bu yüzden dünyaca bilinen ve dünya çapında ünlü üç müessesenin yayın ve kataloglarında anılan paraları ele almakla yetineceğiz. Bunlar:

A) *Catalogue of Indians coins in the British Museum; The Sultans of Delhi*, London 1884. By Stanley Lane Poole; edited by Reginald Stuart Poole,

B) *Catalogue of the Mohammedan coins preserved in the Bodleian Library of Oxford*. 1888.

C) *Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*. Edited by John. I. Akerman, Vol. IX, London 1847'dir.

“A” diye işaretlendiğimiz Britiş Muzeum katalogunda levha II, sayı 36, 37, 47, 48 ve 51'de İletmiş'e ait ve onun adını taşıyan paralar görülmektedir (resim III). Sayı 62'de İletmiş'in kızı Raziye'nin bir parası (sâltanatı 1236—1240) bulunmaktadır.

Stanley Lane Poole, İletmiş'e ait paralarda bu adı İltutmuş (التمش veya ایتمش olarak) ve Raziye'ye ait parada İletmiş (الیتمش) diye okumuş ve Arap harfleriyle öyle nakletmiştir. Ancak kendisi İngilizce yazarken bu adı hep “Altamsh” diye yazmaktadır.

Resim III'deki fotografiler okuyucularımıza doğrudan doğruya bir fikir edinmek imkânını verir. Esasen hiç bir parada “te”

için iki diş ve bunların gerektirdiği dört nokta yoktur. Bazan iki diş ve birine ait iki nokta, bazan de tek bir "te,, dişi vardır. Bazen ise hiç nokta yoktur.

36 numaralı parada (paranın sağda bulunan cephesinin 3. satırı sonu) İletmiş'in adının başlangıcı okunabilmekte ise de "te,, yerinde iki diş ve yalnız iki nokta bulunduğu açıkça görülmektedir.

Bu yön "C,, diye işaretlendirdiğimiz "The Numismatic Chronicle,, de (Resim V, numara 13) daha iyi görülür.

III. Resim'in 37 numaralı parasında (paranın sağda bulunan cephesinin 3. satırı sonu) yine "te,, yerinde iki diş ve yalnız iki nokta vardır. Burada ikinci dişin "mim,, başını teşkil etmek için konulduğu da düşünülebilir.

47 ve 48 numaralı paralar İletmiş'e bağımlı Narvar racasının¹⁶ paralarıdır; 47'de "elif,, , "ye,, ve "lam,, birbirine bitişiktir, "lam,, ile "mim,, arasında ise tek diş vardır. 48'de (satır 3) "elif,, aşınmış olup bir "lam,, dişi, aynı boyda bir "te,, dişi, ondan sonra da "mim,,e yapışık ve "mim,,den sonra gelen dişle bir tenazur teşkil etmek üzere bir diş daha vardır.

Numara 51'deki ikinci dişi 37'deki diş gibi telâkki ediyoruz.

Numara 62'de görülen para İletmiş'in kızı Raziye'nindir (saltanatı 1236—1240). Orada İletmiş kelimesi sağda bulunan cephede satır 3'ün ortasında görülüp "lam,, ile "mim,, arasında iki diş fakat yalnız bir "te,, ye ait iki nokta vardır. Bu kelimenin üzerinde ابنة (ibnete) yani "kızı,, kelimesi bulunur; onun "elif,,inin ucu bütün öbür "elif,,lerinki gibi sola doğru kıvrıktır ve bu kıvrıntıya "be,,nin noktası bitleştirilmiştir. Bu kıvrıntı ile bu noktanın "te,, yerinde bulunan ikinci dişin noktaları olmadığı besbellidir.

"B,, diye işaretlendirdiğimiz Bodleian kataloğunda 425 numarada bulunan parada (Resim IV) "lam,, ile "mim,, arasında iki diş, fakat yine yalnız bir dişe ait iki nokta vardır.

"C,, diye işaretlendirdiğimiz " Numismatic Chronicle ,, deki paralarda (Levha I) bulunan (Resim V) İletmiş adını, makaleyi yazan Edward Thomas کاه الشمس (Numara 13, 23, 27) کاه ایتمش (Nu-

¹⁶ Bu bağımlı Hindû racaların paralarının sanskrit yazısı taşıyanları da aynı biçimde tartışma konusudur. Ancak bunlar üzerinde incelemede bulunacak durumda değiliz.

mara 14) ve kâh التمش (Numara 17, 18) diye okumuştur. Yazı metninde o "Altumsh) diye yazmaktadır.

Bu eserde bulunan 13 ve 27 numaralı paralar "A,, işaretli kataloglardaki 36 ve 62 numaralı paraların daha iyi okunabiledirler (Res. III). Bu "C,, işaretli eserin 23 numaralı parasında (Res. V) yine "lam,, ile "mim,, arasında iki diş ve yalnız bir "te,,ye ait iki nokta bulunmaktadır.

14 numaralı parada (ki "A,, işaretli katalogdaki 47 numaralı paranın daha iyi okunandır) "elif,, , "ye,, ve "lam,, bitleştirilmiş olup "te,, için tek diş vardır.

17 ve 18 numaralı paralar "A,, katalogundaki 48 ve 51 numaralı paraların eşidir.

Daha ileri gitmeden Sir Denison Ross'un yukarda da adı geçmiş olan "Bulletin of the School of Oriental Studies, London Institution, Vol. VI, 1930—32,, de çıkmış olan bir yazısının (s. 1101) bir parçası üzerinde duracağız.

İltutmuş biçiminin doğruluğunu isbat etmek için bu yazıyı yazmış olan Sir Denison Ross bu hükümdara ait paralar hakkında bazı yönleri aydınlatmak için British Museum'da Bay Allan'dan bir sual sorduğunu ve şu karşılığı aldığını açıklamaktadır:

"Öyle sanıyorum ki Altamş biçiminin kaynağı British Museum'da bulunan Delhi sultanlarına ait katalogdakine (Levha II, No. 37) benzeyen bir paranın dikkatsizce okunmuş olmasıdır¹⁷. Bu parada hakkâk yer bakımından az sıkışık durumda bulunmuştur. Bu adın Arap harfleriyle iki türlü yazılışlarına rastlanılmaktadır. التمش ve ابلتمش. İki "te,, hakkında şüphe yoktur. Tek şüpheli nokta ilk hecenin uzunluğudur."¹⁸

Bu yazı bize şu üç yönü gösterir:

1. 1932 yılına kadar İltutmuş okuyuşuna taraftar olanlar arasında tanınmış bazı kimseler hâlâ İletmiş'in manasını bilmemektedirler ve tek "t,, li şekli hiç bir manası olmayan Altamş diye okumaktadırlar.

2. Yine aynı yıla kadar İltutmuş biçimini tam olarak ifade eden iki "t,, dişi ve her diş için ikişerden dört noktayı kapsayan

¹⁷ Bu para bizde Resim III, Numara 37'de görülür.

¹⁸ Bundan sonra yazar İletmiş'e bağımlı Hindû hükümdarların Sanskrit dilinde yazılmış paralarını anmaktadır.

bir para bulunamamıştır. Bulunsaydı yukarda adı geçmiş olan iki bilgin, mevkileri dolayısıyla bunu çabuk öğrenir ve delil olarak yukarda anmış olduğumuz muhakemeleri değil bu parayı zikrederlerdi.

3. Bay Allan tarafından ileri sürülen delil, yani yersizlik dolayısıyla iki "t., için lâzım olan dört noktanın paralara hâkkedilmeyişi çok zayıf bir iddiadır. Bay Allan, British Museum'da bulunan 37 numaralı (Resim III) parayı misal olarak gösteriyor; ancak Bodleian kütüphânesinde bulunan 425 numaralı para ile (Resim IV) ve Numismatic Chronicle'de bulunan 23 numaralı parada (Resim V), noktalar şakulî konulmak şartıyla iki "t., ye tekabül edecek dört noktayı yerleştirecek yer bol bol vardır; amma bu yapılmamıştır. "Te., noktalarını şakulî olarak yazmak usûlü olmadığı da ileri sürülemez; çünkü British Museum'da bulunan 62 numaralı parada (Resim III) "te., nin iki noktası bir biri üzerine şakulî olarak sıralanmıştır.

Bu müşahede ve muhakemelere dayanarak paralarda henüz bir التمش veya ايلتمش biçiminin 1932'ye kadar bulunmamış olduğuna işaret ve "lam., ile "mim., harfleri arasında kâh tek, kâh iki diş bulunmasının bu biçime hükmetmek için yeter sebep olmadığını, bilâkis İletmiş biçimini bu şartlar altında daha çok makul gördüğümüzü iddia edeceğiz.

D. Kitabeler

Kitabeler için az aşağıda görülecek şartlar altında Epigrafia Indo-Moslemica 1911—1912'de çıkmış olan Horowitz'in yazısından¹⁹ ve Seyyid Ahmed'in Âsârü's-Sânâdîd'inden faydalanacağız.

Daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi Horowitz'de Kutb Minar'a ait kitabelerin fotoğrafları bir istisna ile (Levha VI - 1; bizim bu yazımızda resim VI) okunamayacak kadar küçük ve gölgelidir. Horowitz bu kitabeler için Seyyid Ahmed'in Âsârü's-Sânâdîd'ini anar; bu yüzden de Epigraphia'da okunamayan Kutb Minar'a ait kitabeler yerine esasen ünlü bir eser olan Âsârü's-Sânâdîd'dekilerin fotoğraflarını koyduk.

¹⁹ Horowitz'in bu yıldan sonraki dergide bulunan yazısını elde edemedik. Ancak yukarda anılan yazı İletmiş devrini içine aldığından burada yeter sayılabilir.

1. *Kutb Minar'ın kitabeleri.* — Bay Fuat Köprülü Kutb Minar kitabelerini bilhassa andığı için onlardan başlayacağız.

Bilindiği gibi Kutb Minar Delhi'de Kuvvetü'l-İslam camiinin minaresi ve aynı zamanda Hindistan'ı fethetmiş olan Müslüman Türklerin 88 metre kadar yükseklikte bir zafer anıtı olup beş şerefelidir. Buna göre beş de katı var sayılır.

İlk kattaki kitabeler Gur sultanı Şihabü'd-din (sonra Muizzü'd-din) Muhammed b. Sam ile Kutbü'd-din Aybey'e 2, 3 ve 4'üncü kattakiler Şemsü'd-din İletmiş'e aittir. Bu yüzden yalnız bu üç kattakilerle meşgul olacağız.

Kutb Minar'da bulunan ve İletmiş'in adını taşıyan hitabelerden yalnız bir tanesi Horowitz'in yazısında (Levha VI - I) okunabilmektedir. Bu da minarenin ikinci katının kapısı üzerinde bulunur (bk. Resim VI). Bu kitabede İletmiş adının noktasız yazıldığı sanılabilirse de "şın,, in sonnda bulunan iki noktanın "t,, ye ait olduğu kolayca görülür, çünkü bu kitabede esasen pek nadir olan noktaların hiç biri yerinde değildir, Meselâ "Şemsü'l-hakk,, daki "şın,, noktaları "sin,, in altındadır. İletmiş kelimesinde "te,, yerinde bulunan ikinci diş ise "mim,, in başını teşkil etmek üzere konulmuştur, nasıl ki "Şems,, de "şın,, nin uç dişinden sonra bir de "mim,, in başında bir diş daha vardır. Buna göre bizce bu kitabede "lam,, ile "mim,, arasında yalnız bir "te,, vardır ve İletmiş okunuşu doğrudur.

Horowitz yazısında (s. 26, 27 ve 28) Kutb Minar'ın İletmiş adını taşıyan ve kendi levhalarında okunulamıyacak biçimde bulunan öbür kitabeler için *Âsârü's-Sanâid*'in bunları kapsayan sahifelerini verir.

Bunlar bu son eserden (Ketebeha²⁰, s. 34, 38 ve 40) alınarak Resim VII, VIII ve IX'de gösterilmiştir. Her üçü de hiç bir tereddüde mahal vermeyecek tarzda İletmiş (s. 34 ve 40'da ايلتمش s. 38'de التمش) biçimini göstermektedir. Esasen sonuncusunu Horowitz de s. 28'de Arap harfleriyle ايلتمش (İletmiş) diye yazar; fakat İngilizceye çevirirken İltutmuş biçimine sokar.

Seyyid Ahmed bu kitabelerde bulunan hükümdarın adını daima ايلتمش veya التمش yani İletmiş diye okur (bk. s. 83-84).

2. *Bazı kitabelerde İletmiş adında "lam,, ile "mim,, arasında iki*

²⁰ Eser orduca'dır; orada kitabeler bölümünün başlığı «Ketebeha» (كتبهها) dır.

N° 4320. — Texte de construction et de restauration.

GANGARAMPUR.

Mosquée à l'est de la localité. Sur le mur du fond, deux lignes en naskhī.

Publication : *EIM*, 1913-14, p. 21; Honovitz, n° 670.

Reproduction : *EIM*, 1913-14, pl. VIII; *ASI*, XV, pl. XXI.

(1) أمر ببناء هذه البقعة المباركة السلطان المعظم شمس الدنيا والدين
 أنى المظفر ايلتمش (sic) السلطان (sic) يمين خليفة الله ناصر أمير المؤمنين أنار
 الله برهانه وثقل بالحسنى جزاءه وجدّد العمارة في أيام دولت السلطان
 الأعظم (2) ناصر الدنيا والدين أبو المظفر محمود شاه بن السلطان ناصر
 أمير المؤمنين خلد الله ملكه وسلطانه في نوبة إياالت الملك المعظم جلال
 الحق والدين ملك ملوك الشرق مسعود شاه جاني برهان أمير المؤمنين
 خلد الله دولته في غرة محرم سنة سبع وأربعين وستمائة

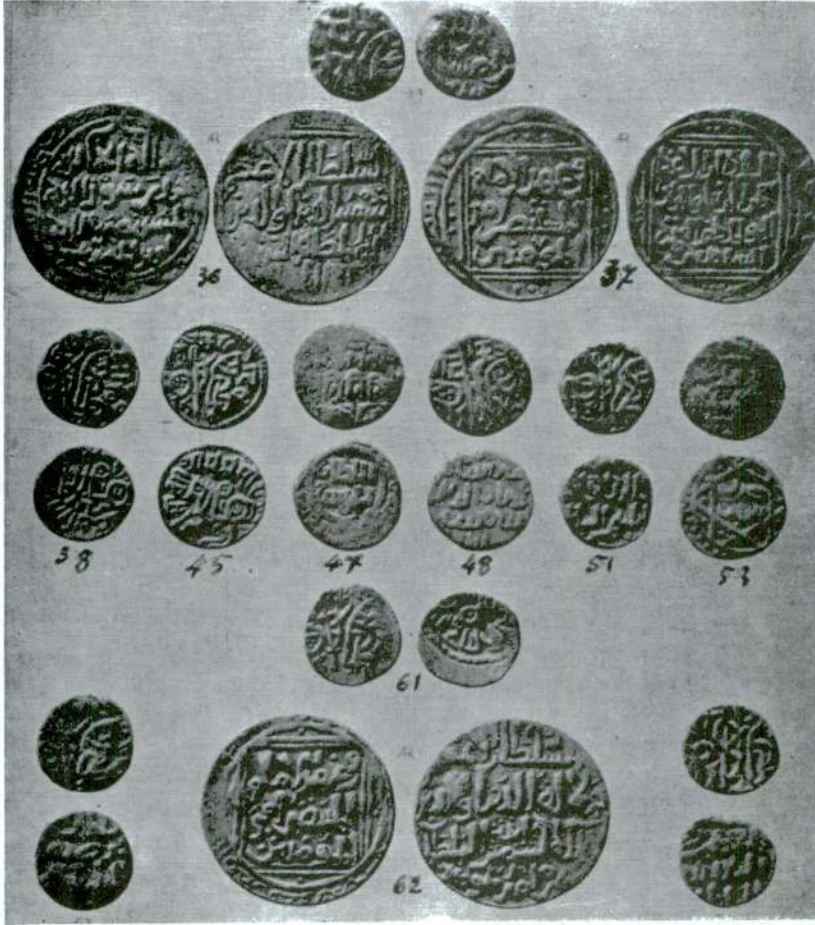
L'érection de ce local béni a été ordonnée par le sultan magnifié Shams al-dunyā wal-din Abul-Muzaffar İltutmish al-Sultān(i), le bras droit du calife de Dieu, le défenseur de l'émir des croyants, que Dieu illumine sa preuve et alourdisse par ses bonnes œuvres sa compensation! La construction a été refaite durant les jours de l'empire du sultan auguste Nāṣir al-dunyā wal-din Abul-Muzaffar Maḥmūd Shāh, fils du sultan, le défenseur de l'émir des croyants. — que Dieu éternise sa royauté et sa souveraineté! — au tour de

Res 1 — Arap harfleriyle ايلتمش biçiminin fransızcada nasıl İltutmish (İltutmuş) biçimine sokulduğunu gösteren bir örnek (Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe, Tome XI, Fasc. 2, s. 211). Bk. s. 571'e.

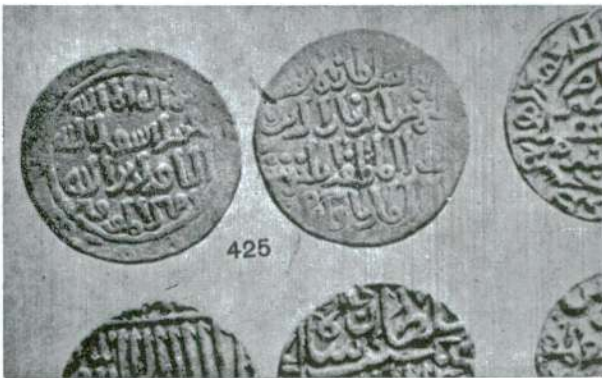
اعظم شمسك معظم الشمس الدنيا والدين اعدل الملوك اكرم السلاطين ابر
 العداك والبكيت قاصح الكفرة والمدين قاتل الفجرة والمعادين ناصر الاسلام
 كاسر الاضام شهاب مخلص ارضياف اعدان اراثة خرمه ملك الدنيا
 كلمة العباد بسط العدل في الاصلين في الاحسان في العاكس بسط
 برهان الحق شهرة العالم اسكنه رانيا في ملك العاني عظمة محلا في والاي
 لاهل الايمان وارث ملك سيدن صاحب نياز في ملك العالم ملك دول
 العرب والعجم ابو المظفر ناصر السلطان صراية كورس جليله امير ملكه وسف
 واعلى امره وشاره كتاب برواية عن نصيبه بالنفرد وادوات الملوك
 وكفاية الملوك نام كرده شد ورجل سب نهاد اهد مار روى والروس
 مانده نام مبارك اودا دور قيامت كور مسطور كردان اراثة الملوك
 فهرست اول كتاب باب اول اهد كرم وجم وجمود
 نام نوبته في اهل كرم
 بايوم اهد شفقت ورحمت بادشاهان
 باجم اهد اتمجه بادشاه باندي ازان خايل شاه
 باجشم اهد اتمجه اكرودن اكر كافي عالم فتح
 باشم اهد اتمجه اكرودن اكر كافي عالم اتمسن
 باشم اهد اتمجه اكرودن اكر كافي عالم اتمسن
 باشم اهد اتمجه اكرودن اكر كافي عالم اتمسن
 باشم اهد اتمجه اكرودن اكر كافي عالم اتمسن

Res. 2 — Âdâbü'l-Mülûk ve Kifâyetü'l-Memlûk adlı eserin Londra'da, Hindistan bakanlığında bulunan en iyi yazmasında İletmiş adının yazılış biçimi (Vr. 4 a, satır 7). Bk. s. 576 - 577'ye.

Res. 3 — “Catalogue of Indians coins in the British Museum : The Sultans of Delhi,, ; levha II’de bulunan İletmiş’in adını taşıyan paralar. Bk. s. 582 - 583’e.

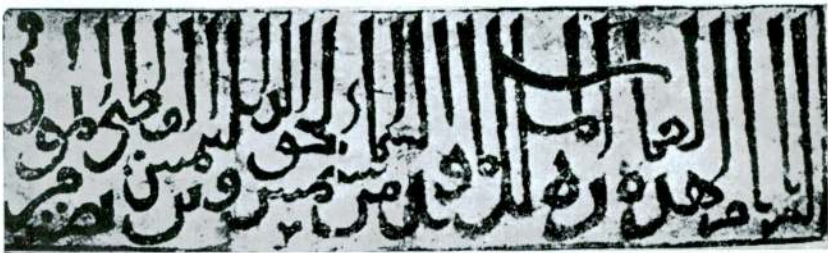

Res. 4 — “Catalogue of the Mohammedan coins preserved in the Bodleian Library of Oxford,,da No. 425’de İletmiş’in adını taşıyan para. Bk. s 583 ve 585’e
Belleten C. XIV

Res. 5 — "Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society V. IX. „da İletmiş'in adımı taşıyan paralar. Bk. s. 583 - 585'e.

Res. 6 — "Horowitz, Epigrafia Indo-Moslemica 1911—1912 ; Levha VI - I Kutb Minar'ın ikinci katının kapusu üzerindeki kitabe. Bk. s. 585.

Res. 7 — "Seyyid Ahmed, Âsârü's-Sanâid,, Ketebeha s. 34 ve 83 Kutb Minar, kat 2, alt satır. Bk. s. 586'ya.

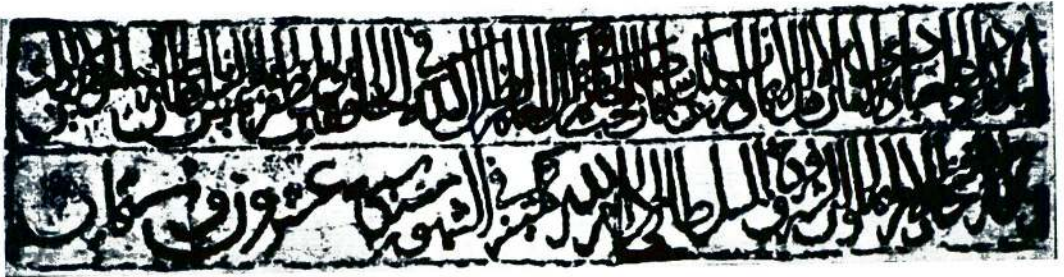
Res. 8 — Seyyid Ahmed Ket. s. 38 ve 84: Kutb Minar, kat 3. Bk. s. 586'ya.

Res. 9 — "Seyyid Ahmed., Ket. s. 40 ve 84. Kutb Minar, kat 4. Bk. s. 586'ya.

Res. 10 — "Horowitz, levha XVII., , Delhi müzesinde bir kitabe. Bk. s. 587'ye,

Res. 11 — "Horowitz, levha XXVIII., Bilgram'da Mahalle Seyyid Vara camüinin avlusundaki kitabe. Bk. s. 587'ye.

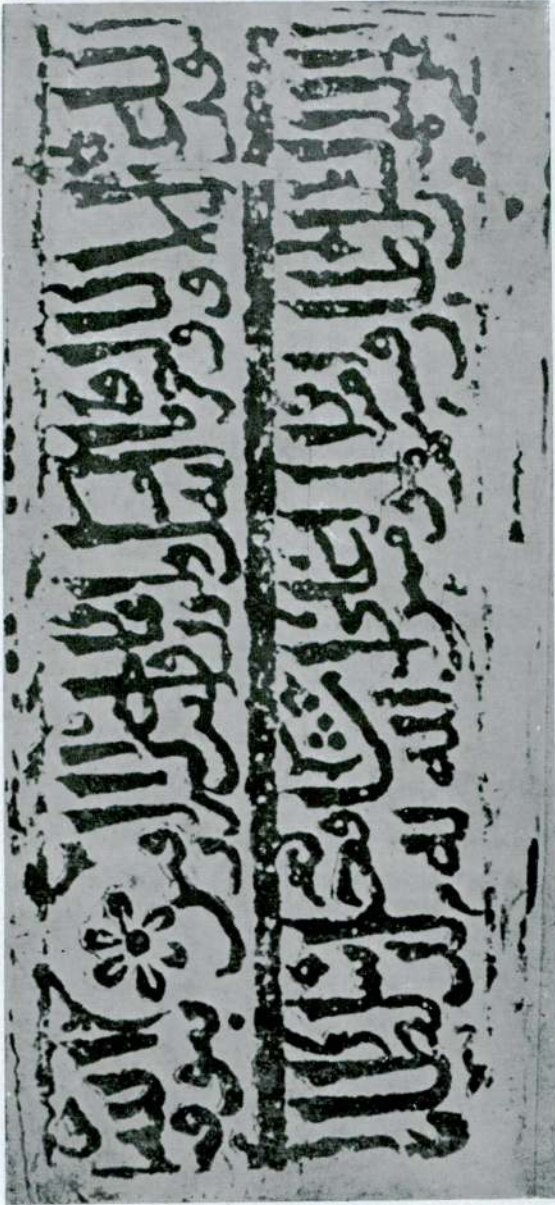

Res. 12 — "Horowitz, levha XXIX.,, Badaun'da Cami Mescidin Doğu kapusu üzerindeki kitabe. Bk. s. 587'ye.

Res. 13 — "Horowitz, levha XVIII - 2.,, Kalküta müzesinde bulunan bir levha. Bk. s. 587'ye.

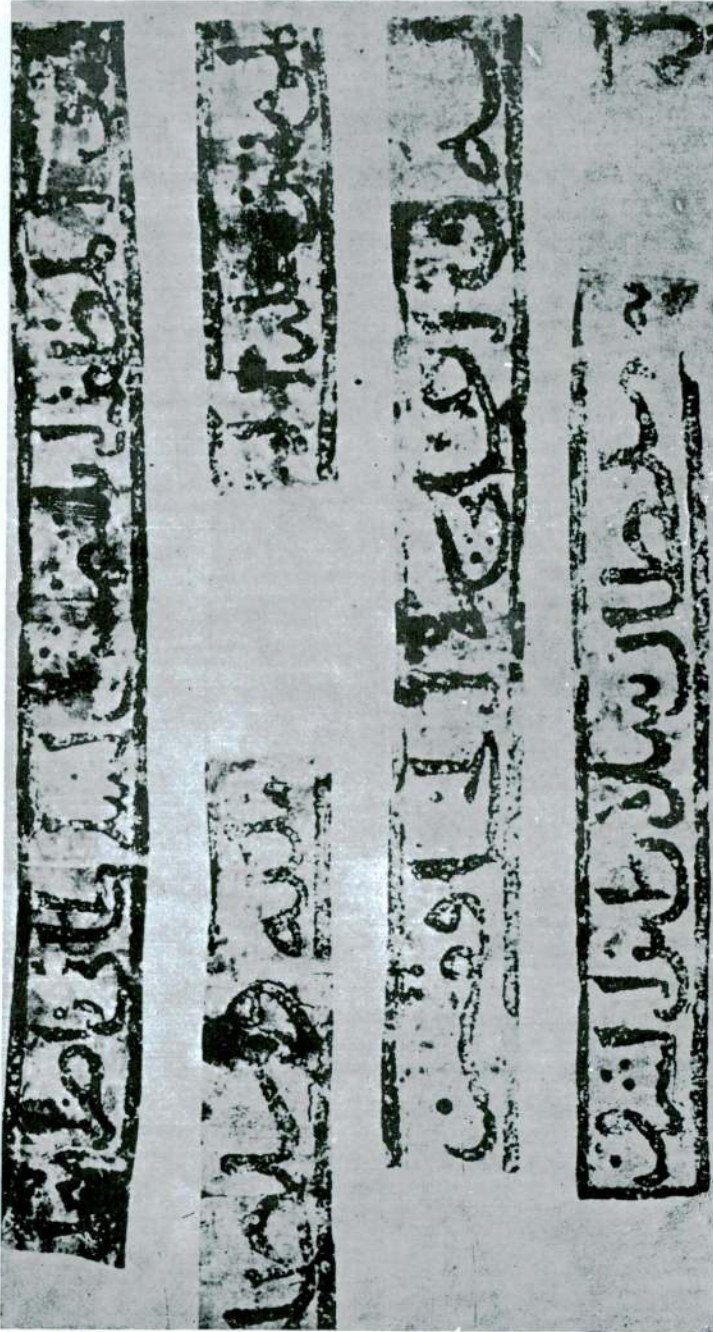

Res. 14 — “Horowitz, levha XIX - 2.,; Hansi'de, Idgâh'in merkezi mihrabi üzerindeki kitabe, Bk. s. 587'ye.

Res. 15 — “Horowitz, levha XXI., Palval'da Idgâh'in merkezi mihrabındaki kitabe, Bk. s. 587'ye.

Res. 16 — "Horowitz. Levha XXVI, — Ecmir'de "Arkai din ka Chonpra", caminin kuzey minaresindeki kitabe (Hemen kâmilten harab olup İngilizler devrinde tamir edilmiş bir amt. Tam olarak ilhutmuş biçimini kapsayan tek kitabe). Bk. s. 587 - 588'e.

diş bulunması.— Bizce bu iki dişden biri “te,, dişi öteki de “mim,, harfine bir türlü başlangıç teşkil etmeğe mahsus bir dişdir. Bu yön meselâ Delhi Müzesinde bulunan bir kitabede görülür (Horowitz, levha XVII; burada resim X).

Horowitz'in Levha XIX, XXI, XXVIII ve XXIX. da görülen (burada Res. XI ve XII, XV ve XVI) İletmiş'deki ikinci dişler de keza pek açık olarak “mim,, in başını teşkil etmektedir. Esasen levha XXVIII'deki adı Horowitz dahi Arap harfleriyle ايلتش diye nakleder; fakat İngilizceye çevirirken İltutmuş yapar (s. 28 ve 29).

Esasen bazı kelimelerin türlü harflerinde de fazla noktalar bulunur. Ezcümle Horowitz, Levha XVIII. 2, satır 3'ün başlarındaki امير المؤمنين terkinde bulunan امير ve مؤمنين kelimelerinin her birinde teker “ye,, için ikişer diş vardır (Res. XIII).

Bu kitabede İletmiş'de “lam,, ile “mim,, arasındaki noktasız ikinci dişle (satır 2'de sondan ikinci kelime) “emîr,, de bulunan ve “ri,, nin başını teşkil eden noktasız ikinci diş (son satırın ilk kelimesi) aynı mahiyettedirler.

Keza Res. XII de görülen Horowitz'in Levha XXIX'deki kitabesinde المسلمين (satır 2 başı) kelimesinin “ye,, sinde bir, hattâ iki fuzulî diş vardır.

Yine Horowitz'de (Levha XVIII, satır 2, kelime 2) افتخار kelimesindeki “te,, için biri “hı,, nın başını teşkil etmek üzere iki diş vardır (Resim XIII).

3) *İltutmuş kelimesini kapsayan, okunabilecek büyüklükte tek kitabe.*— Bu kitabe Horowitz'de Levha XXVI'yi teşkil eder (Res. XVI) ve Ecmirde, “Arkai din ka Chonpra,, denilen camiin Kuzey minaresindedir. Bu cami harap olmuş, pek az kısmı ayakta kalmış, o da İngiliz işgali sırasında, İltutmuş modası çıktıktan sonra, tamir edilmiştir. Bu kitabeye güvenilemeyeceğinin başlıca sebebi de karışmış, altı üstüne gelmiş, dolayısıyla asıl eski kitabe olup olmayışının ve ondan ne kadar kısım kaldığının şüpheli olmuş olmasıdır²¹.

Filhakika bu levha aynen okunursa şöyledir:

ابوالمظفر ايلتش السلطان ناصر امير المؤمنين خلد... ملكه و سلطانه واعلى
في الحاقين له... سلطان سلاطين الشرق

²¹ Hindistan Tarihimizi yazdığımız sırada bu kitabeyi henüz görmemiştik.

Besbellidir ki bu kitabenin altı üstüne gelmiştir ve Horowitz'in de s. 29'da düzelttiği gibi sondaki سلطان سلاطين الشرق tabiri başa gelmelidir.

Esasen İletmiş'in hiç bir kitabesinde bu adından sonra "Sultan-ı Selâtin," gibi tabirler gelmemekte ve bu gibi ünvanlar daima adından az veya çok önce gelmektedir.

Bu şartlar altında İngiliz devrinde tamir edilmiş harap bir anıta ait olan ve iki "te," nin dört noktasını kapsayan bu tek kitabe ile bütün kitap, para ve öbür kitabelerin hiç birinde bulunmayan İltutmuş biçiminin kabulünü biz doğru saymıyoruz.

Sonuç

Bu yazımızda İletmiş'in adı hakkında elde edebildiğimiz ana kaynak özünde ne varsa sıraladık. Bunlar mevcut delillerin hemen hepsini kapsıyor demek caizdir. Bu suretle okuyucularımız ikinci ve üçüncü elden yazılmış eserlerde bulunan şunun bunun içtihadına göre değil, kendi müşahede ve muhakemelerine göre bir fikir edinebilir. Biz kendi inanımıza açıklamakla birlikte ona uyup uymamak imkânını okuyuculara bırakmış oluyoruz²².

²² Yukarda s. 576 daki 4. , 5. ve 6. başlıklara eklenecektir: «*Âdâbü'l-Mülâk ve Kifayetü'l-Memlûk*» adlı eserin Gaznelilere ait hikâyeleri kapsayan bir parçası Bayan İkbâl M. Şefî tarafından «*Fresh Light on the Ghaznevîds*» başlığı altında «*Islamic Culture*» dergisinin Nisan 1938 tarihli nüshasında (Haydarâbâd) yayımlanmıştır (S. 189-234). Farsca metin de buna eklenmiştir. Orada eser «*Kitâb-i Âdâbü'l-Harb ve's-Şecaa*» diye anılmaktadır. İlk ad, eserin «*India Office*» kütüphanesi kataloğunda taşıdığı addır. İkincisi British Museum'da bulunan nüshadaki addir. Kalkûta'da R.A.S. of Bengale'da da bir yazmanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Silâhlara ait kısım «*Oriental College Magazine*» in Kasım 1937 nüshasında ve ondan naklen 1938 tarihli Kâbil Mecmuasınının 85. sayısında yayımlanmıştır (S. 36 - 44).